

Євген Яворовський.

Серед куль і ґранат.

Начерки.

*Високоповажаному
Громадянському
Висновку Республіки
виз
Евгена Яворовського.
Діпронт, 22. II. 1954.
/з його 70-ліття/*

Львів—Київ, 1922.

Накладом Вид-ва „ЧЕРВОНА КЛІЩИН“.

[Faint, illegible handwritten text, possibly a signature or address]

Друкарня Ставропигійського Інститута
під управою Ю. Сидорака

947.7
Ia 935

НАСТУП.

Штаб бригади: бригадир, його адютанти, полкові й курінні команданти, кавалеристи й артилеристи... Всі над мапою на столі, при світлі лампи. Обговорюють завтрішний наступ. Працюють над плянами, наказами над поясненнями до них...

Плянється генеральний наступ... Наступають всі бригади нараз, на цілому фронті — навкруги міста. Три куріні візьмуть на відтинку бригади участь у наступі: один наступає на захід, на село З., один на північ на станцію Ск., один на схід, на містечко С., Цей, що наступає на північ має перти наперед, гнатися як найдалше; старатися злучитися з бригадою, що буде наступати з півночі на полудне... Друга година по півночі — початок акції...

1.

Сотня готова до походу. Справник голосить точний стан. Хоріх: ніяких. Перша вночі!

Зима... Сніг... На дворі біло.

Долучуються ще скоростріли на маленьких кониках... Підбігають за санітетами...

Йдемо селом, опісля смерековим лісом...

На залізничий шлях... Гусаком... Ворог стріляє з панцирки... „Полошить“...

LIBRARY
UNIVERSITY OF ILLINOIS
AT URBANA-CHAMPAIGN

Доходимо до залізничної будки ч. 5... Сторожа нема...

На його місце четар з телефоністами...

— Будка ч. 4 — обсаджена?

— Точно!

Ідемо до будки ч. 4. З маленьких коників стягаємо скоростріли. Завертаємо їх у село...

Біля будки ч. 4 сторожить стійка. Глядить наперід, до ворога...

— Нового?

— Наша стежа на переді з екразітом. Висаджує міст на потоці на залізничному шляху!

— Тим певніше, не підійде сюди панцирка...

Чути гук!... Стежа вертає...

Тихо! Четами гусаком наперід, залізничним шляхом... Віддаль між четами на сто кроків!... Перша чета по правому боці насипу, друга по лівому, третя по правому...

Через знищений міст. Бальками...

Вперед, ще вперед До будки ч. 3. Ворога нема...

Тільки будник і жінка його та діти. Змішані, налякані... Світять ліхтарню... Двері й вікна затикають наші руки...

Ждемо других сотень. З будки ч. 3 початок акції...

2.

Перед другою по півночі всі збираються. В останнє читається мапа... В останнє стискаються руки... В останнє уста жають щастя...

Пятьсот кроків — нам на задах — льокується гарматка!... Проти евентуальної панцирки...

Точно друга... Зачинається...

Курінь, що наступає на захід, на село З., розвиває розстрільну і пускається вперед. Команданти на переді. В обняття долі...

— Темно. Затихають кроки...

— Перша чета з четарем Г. на ліво від залізничного шляху, друга чета з четарем В. на право від залізничного шляху, розстрільна й на мій знак — вперед! Трета чета зі мною тором!

Без слова; сповнене... Біля мене шістьох хоробрих з ручними гранатами.

Махаю рукою, знак „вперед“...

Німо ворухнеться людський ланцюх вперед. На двіста кроків видно наперед...

Поле покрите снігами. Тільки на торі щось темніє... Щось із правого боку. Мої хоробрі біжуть як гончі... Показується: кущ, невинний свідок... Дальше.. Одно й то саме... Але ворог десь тут... Нараз на обрію високий, мурований, червоний дім... Стація.. Ворог там певно...

Бойовики біжуть!.. Ноги несуть самі!.. Чим ближше — тим скорше!.. Відрухово... Само з себе... Вже близько! Сейчас...

А тут скоростріл молотить у будинку. Бере за високо.. Бере на ліво.. На першу чету...

Нещасна... Без сховку... На рівному полі... На білому... Падуть на землю; відстрілюються... Двох пересузається до гори черевом... Шапки злітають їм...

Живі біжуть вперед. Або — або...

Біжимо також...

Вже під будинком...

Ворожий скоростріл мовкне... Паніка обхоплює ворожі душі... Втікають... Стріляємо...

Вриваємося на стацію! Перешукуємо... На стрих, на дах!.. Скоростріли на дах... За ворогом, за ворогом...

Ворожий скоростріл „стебнує“ вже з нового моста, що на горбі...

Дніє. Мрака обвиває нас на землі: щоби небо не бачило...

3.

Ведемо дальше наступ!

Ворожа панцирка підїзджав, кидає гранатами.

Наша гарматка зза плечий „садить“ у панцирку.

Знаменито! Раз! Другий раз — на тор; за коротко; ще раз: за далеко... Панцирка втікає...

Наша розстрільна за нею: аж під міст, під скоростріл... Гущавиною на гору... Обходимо... Втікають... Втікають...

— На гармати, за мною, — кричить розпалений стрілець і пориває за собою цілу чету.

З кущів витягають гармату і пару коний, що пасуться біля неї. Обслуга втікає. Коні запрягаємо до гармати: шлемо дар висшій команді...

Полонені...

Ворожий старшина з розбитим, кривавим чолом; двигає скоростріл..

Санітети бандажують його рану...

Рядами до бригади...

Будка ч. 2. Українець — будник. Врadowаний незвичайно...

— Ще трохи, дальше...

Обсаджуємо горб: на північ нема вже перепон до наших... На захід веде шлях в село З. Наставляємо туди скоростріли... Ворог втікати-ме зі села З. Приймемо його гідно... Команді голо-симо наші позиції.

ПОБІДА.

1.

Покидаємо становища і збираємося масою. Маємо зайняти Верх, ворожі позиції...

Верх — високий горб напроти нас. Обведений цілий кільчастим дротом, наїжений цілий скорострілами, мінометами й крісами...

На ліво від Верху село... В долині... Невтральне...

Ворог із одного кінця, ми з другого... На право від Верху поле, долина, знов горб... І знов ворог...

Перед північю. Маємо сейчас братися за діло... Та ворог має добрих шпівнів. Палить якусь хату в селі на ліво від Верху і копицю соломн на Версі. З ночі робить день...

Прикликаємо до землі. Не бачить... Але надіється нас...

— Розхід! На старі становища!...

Минає день.

Знова збірка в масі перед північю. Знова перед дроти. Тільки ворог не думає вже нічого..

2.

Переступаємо тихо дротівні перепони, свої й ворожі... Тихо...

Сотні й чети розходяться на призначені місця. І розставляються... Точно п'ять кроків бойовик від бойовика. Точно переконтролюють ройовики... Получення на право, получення на ліво..

Всьо є, всьо в порядку... Ручні гранати й набиті кріси на поготівлю... Тільки декуди звенить баїнет о лопатку...

Команда знаком... І руш...

Звичайним кроком, як на прохід... Як чудово мирно... Все вище й вище... Все тяжше й тяжше... Все труднійше й труднійше... Поволійше... Майже не хочеться... Прочуваємо...

Пів дороги. Ще пів... Цілком тихо... Ще далі... Тихо... Тільки на Версі позіхає на всю губу ворожа стійка... Не надіється...

А ми вже тут... Не розум, а чуття... Нараз, всі нараз... Ворожі позиції... Добре викопані... Ручними ґранатами, скорострілом, крісом... Пискіт, зойки й крик...

Побіда... Наша побіда..

Тільки час до часу відстрілюється втікаючий ганебно ворог.

Ми на Версі. Три ворожі скоростріли в наших руках... Сорок бранців...

Просять, ломлять руки, плачуть, благають...

Підходжу до одного:

— Я невинен... Я студент... Мене взяли примусом... Відводять на зад.

3.

Сотні гонять поза Верх, за ворогом. В долину, над річку, попри хати, в кущі.

Сонце шле нам ранний привіт.

Запасна сотня обсаджує здобуті позиції на Версі... На кождий случай...

Ворог — не дурень. Ворог хитрий. Ворог має командантів. Голову добру...

Ворог не опирається... Втікає п'ять миль. За гори, ліси й бори... А наші все за ним... Все за ним...

В долину... Над річку... Попри хати... В кущі... В кущах двір... В дворі — ворог...

Сидить тихо. Причайвся. Запер духа. Обсервує тільки. Готовиться. Підпускає нас до двора... До себе. Під очі. Під руки. Під ручні ґранати, під крісові кульки..

Жертви много... Опиратися нема як...

Втікаємо.

Втікаємо на Верх...

Верх — наш!

ЗМАГАННЯ.

1.

Дідня.

— Алярм! Гураганний вогонь на становища...
Гуки. Дими. Експльоції.

Сотня в першій запасі за становищами.
В хатках... Вогонь пожере їх... Сотня криється
за горбком... Сейчас зачне ворог наступ... Сейчас
будемо бігти в замикаючій вогні на поміч...

Телефони знищені... Біжить ординанс... При-
каз...

— Сотня йде сейчас через село М. до села О.
Голоситься в команді тамошнього курія. Під-
лягає його розпорядженням...

— Збірка...

Йдемо. Через видне, високе місце бігом,
гусаком... Гостинцем... По боках дерева... Рови...
У воздухах над нами дзвенять літаки... Ворожі...
Не час нам кластися на землю...

— Гусаком, за мною, ровом.

Нема нещастя... Минаємо гостинець, ми-
наємо сільську толоку, переходимо залізничний
шлях...

Село О. — наша ціль — в долині. Як на
долоні.

І церква недалеко. Біля церкви звичайно команда...

Йдемо... А ворог бачить нас... Стріляє гранатами... Шрапнелями... Нема часу чекати хвили...

— Одинцем, за мною, ровом...

Нема нещастя...

2.

Церква. Приходство біля церкви. Старенький піп зі женою, з дов'юками... Трясється... Б'ється... Штаб у попа... Пють каву..

— Втікати, чи ні? бідькається піп.

— Не радимо...

А граната в церкву тарах... А шрапнель над приходство бабах...

Голосимо свій прихід команді штабу. Добре, що приходимо...

— Ворог прірвав біля села Ст. Через неввагу... Сотня обсадить одною четою від будки на залізничному шляхові по лісок, другою від ліску по церкву в селі О. Трета чета остається біля команди штабу як запас...

Працаємо. Відходимо. Виконуємо приказ.

Ворог бачить всьо знаменито. Стріляє тяжкими. Деколи влучає...

Обсаджений нами простір — величезний... Боротися тут не можна... Ми тільки ваче полученням...

3.

Бачимо добре... Біжать... Громадами цілими... На лісок... На другу чету... Валять гранатами... Так само на лісок... На другу чету...

Підсуваються. Знаменито вбрані... Знаменито в'оружені.. Випасені... Найліпше вороже військо...

Шеломи й штики блестять до сонця.. Наші ціляють і бють...

Вже під ліском... Друга чета пересувається на зад... На залізничий шлях... Вирівнує фронт з першою... А ворог штурмує порожній лісок... Сунеться далше... До залізничного шляху... Чути, як говорять... Бемо що сили... Воїться приступити... Знова бемо і знова бемо...

Біжить вістовий з команди.

— Ворог в селі Т. Відворот на городок Н.! Вечеріє. Спокійно четами попід ліс переходимо в городок Н.

Цілу ніч. Копаємо шанці. При світлі блідолицього...

Рано — спокій. Ще нема ворога... Великдень, кажуть...

4.

Йду в найблищу хату. Перелякана хазяйка думає, що буду грабити...

— Прошу трохи води... Митися...

Миюся. Водю і милом. Виходжу, бо кажуть, що ворожі стежі вже є...

Йду сам на стежу з відважними кількома. Шістьсот кроків в передпілля.. Нема нікого...

Вертаю... В той мент пекольний вогонь...

Кульочки перед нас... Ми всі в окопах... Кождий на своєму місці... Сьогодні нас більше... Густійше... Не дамося... Стріляємо... Наша артилерія стріляє... Прямо в ворожий скоростріл... Розносить його на всі вітри...

Стріляємо далше... Ворог слабне... Стріляємо...

— Вперед...

Ворог втікає панічно. Гонимо за ним...

Назад на залізничий шлях... Назад у лісок... Стягаємо запас. Забезпечуємо на будуче...

НАД СРІБНОЮ РІКОЮ.

Час офензиви. Наступ без муніції. Але побіда мимо цього. Воля сильна: Одна в усіх...

Друга сотня четвертого куріня береже від учора села К. Перша, третя й четверта сотня розташовані на ліво від неї. На право другий курінь; далше на право нова бригада. Лінія Срібної Ріки...

Легко держати лінію Срібної Ріки. Вода досить глибока, мости зірвані, мочари біля ріки. Більше небезпечні місця замкнені щільно поле-
вими сторожами. Всього проче кватирує в селі К.

Старшини в отця-пароха. Священик старий, вдовець. Живе по кавалерськи. З многих покоїв уживає тільки одного. Прочі стоять пустою. З колишніх меблів остав ще тільки стіл, крісло, деревляна лавка, залізне ліжко без четвертої ноги й надбите зеркало в чорних рамах на стіні.

Старшин приймає пан-отець щиро-щиренько квасним молоком, хлібом, ще квасним молочком...

Говорять много. Політика, вигляди, мораль, література, етимольогія, фільольогія.. Фільольогією і кінчиться... Кладуться спати... Пан-отець на залізному ліжку без четвертої ноги, старшинам постелено в другому покою сіно на землі...

Погасили світло... Заснули...

Вже спали... Нараз стук, стук і стук... Пан-отець зривається на рівні ноги... Він боїться і нервовий...

— Приказ!

Приказ старшинам: сейчас наступати! Через ріку. Перша сотня має зайняти на ліво місточко Б.; другий курінь має зайняти на право село К. і посунутися наперед до села К. Друга сотня має перейти Срібну Ріку і осягнути село Ч.

Старшини звернулися до пан-отця:

— Де міст або брід, щоби ним перейти Срібну Ріку?

— Мосту нема, броду також нема, але є ще останки старого млина, дошки, якими можна перейти на той бік...

— Спасибіг, дякуємо, мое поважання...

Ще була ніч. Сотня стояла вже готова до походу. Скоростріли були також на заді.

— Руш!

І рушив довгий, мовчаливий, людський вуж...

З хати над рікою вийшов якраз на двір якийсь чоловік. Без сурдута і заспаний...

Його спитали про дошки.

Чоловік не відмовив нічого. Пішов сам показати. Недалеко.

Дошки були досить широкі. Одинцем перейшла ціла сотня зі скорострілами на той бік Срібної Ріки. Ворог не помітив нічого. Або — нема його тут, або — не чує і не бачить, бо високий шувар тут і мочарі і — він певно не надіється тут „гайдамаків“.

Ноги жовнірів тахнуть у болоті по коліна. Чоботи повні води. Не чути ні слова. Кожного моменту може впасти перший стріл і може зачатися боротьба.

Мочарі й шувар тягнуться нежданно довго. Розстрільна, якою посувається сотня, вигинається раз на право, раз на ліво. Око даремно шукає опори. Всюди тільки шувар і сіре небо, шувар і сіре небо. Вже навіть дніє...

Нараз чути стрілянину на ліво. Біля місточка Б. У першій сотні. Кілька гарматніх ударів і довший скорострільний вогонь опісля. І тут ворожий одвіт. Клекотять скоростріли. Але все на одному і тому самому місці. Опісля слабне вогонь скорострілів, опісля тихне цілком. Знов тиша навколо. Наступ першої сотні відбитий... Це певне. Певне! Доказ: час до часу падуть з місточка Б. поодинокі ворожі крісові стріли на наш бік...

І знова нараз чути „слава“, „слава“, „слава“ — і крики на право; це другий курінь наступає... Чути стріли крісів, скорострілів, ручних гранат і гармат... І знова „слава“, „слава“, „слава“ — і тихо. Нараз знова „слава“! Стріли падуть чимраз далше. Другий курінь побідив ворога...

Друга сотня підсунулася тимчасом шуваром, мочарами і болотом під сам гостинець, що лучив місточко Б. перед першою сотнею і село, яке щойно здобув другий курінь.

Зробився білий день.

Ворога нема. Тільки ворожий кінний ордонанс гальопує гостинцем в напрямі місточка Б. Сейчас дасть знати про другу сотню...

Нема вже часу.

За гостинцем високі горби, покриті рілями. Вислані туди сотенні стежі голосять відсутність ворога.

Нема вже часу.

Треба з нагоди користати. Треба помочи першій сотні. Правий бік і фронт забезпечені.

Але нема вже часу перебічи сотні на горби за гостинцем: на лівому боці на горбах біля місточка являється густа якась розстрільна і суне як хмара в напрямі сотні.

Хто це? Наші чи ворог?

Вислана туди сейчас стежа не може нічого звідати. На половині дороги витає її сильний вогонь. Визов...

Друга сотня підбігає наперід. Цілком як на площі вправ біля казарми. Кипить мов у китлі. Ворог у знаменитій позиції. Але побідить, хто має ініціативу.

Старшини гонять перед розстрільну. Поривають собою всіх.

Головно низький, грубий хорунжий з Камінки Струмислової...

Навіть не криється перед кульками. Кпить собі з них. Ігнорує їх. А в ворога добрі стрільці. І чоло хорунжого прошиває маленька кульочка. Паде на землю. Тоне в крові. Не помагають і санітети...

— На штики...

Вже мало йти на штики! Але ворог не вдержав. Перша сотня зорентувалася в ситуації. Наступила ще раз фронтом...

Ворог не вдержав наступу з двох сторін. Зачав утікати. Паніка обходила його ряди. До місточка вже навіть не завертав. Тільки полями, нивами, гаями... Осталися його гармати в руках „гайдамаків“, обоз, якийсь критий повіз пана-генерала...

А друга сотня сіла сейчас на підводи і піднала ворогові навздогін...

А в селі Ч. похоронили люди торжественно хорунжого з Камінки Струмислової...

„За волю України“ — напись на гробі...

ПРОГУЛЬКА.

1.

Жовніри ідуть на фірах, по вісім на одній, а командант сотні гонить верхом на переді. Курява заслоняє сонце; ворог утікає так скоро, що дігнати його не можна...

Наш фронт остається нам позаду, на ріці Л., в добрих позиціях: наша прогулька над-програмна, із власної пильності...

Ворог утікає за другу ріку, над якою зриває міст. Аж на другому березі старається розвивути розстрільну й дещо відстрілюється. З горба вже видно, як великий в нього нелад: його стрільці пускаються далше на втеки, їх старшина на коні кричить щось до них, клене, бє шаблюкою стрілецькі лоби та завертає розстрільну...

Ми в городку Ж. над річкою Св. Такий непригідний тут терен, що оборонити цієї позиції ніхто в світі не думає поважно: сам городок лежить у долині, міст над річкою ще низше; тільки з правої сторони підноситься терен значно в гору і ця гора з правої сторони творить одиноку яку-таку оборонну красшу опору. З лівої сторони чудовий вид на далеку залізничу станцію Б., горби покриті лісом. З цієї сторони

обливає річка Св. цілий городок, неначе навми-
сне закривлює свій біг, щоби не треба було боя-
тися з цього боку ворожого нападу.

Сотня котиться фірами до самого городка,
до першого його будинку, до двора. Пани, розу-
міється, давно вже всі повтікали; всьо, що мали,
оставили в дворі...

Сотня розміщається: тільки одна чета з од-
ним старшиною має службу в городку над річ-
кою, над знищеним мостом, з одним скорострі-
лом. І пів чети сторожить як полева сторожа на
право на горбі. Решта сотні відпочиває. Сотен-
ний і вільні від служби старшини займають
собі покій з п'яніном, образами на стінах і двома
вікнами: одним на річку на ліво і на залізничу
станцію та лісом покриті горби, — другим до
городка...

Позиція більше чим комічна. Дехто твер-
дить навіть, що вона неможлива. Раз те, що
вона в долині, ворог далеко вище; а друге те,
на право й на ліво всюди ворог глибоко аж до
ріки, над якою в заді остав правдивий наш
фронт...

2.

Але мимо цього, мимо недогідності дер-
жимо три дні городок Ж. над річкою Св.

Четар Л. грає у вільних хвилях на п'яніні:
„Не пора, не пора“ і „Ми жертвою в бою“...
А ворожі кульочки з крісів б'ють через вікно на-
шого покою у протилежну стіну, під образ Ма-
тері Божої і в стінний годинник. Але нічого
собі з цього не робимо; не звертаємо на це
й уваги. Тільки відсуваємо стіл і фотелі трохи
на бік і лишаємо кульочкам вільне місце...

Другої днини приходить до нас приказ: —
поарештувати всіх жителів городка ворожої нам

надії; переловлено вже двох-трох шпівнів з цього місточка. Справник справляється коротко з цілим городком: протягом одної пів-ночі. Тільки український місцевий священик, червоний і червятий, прибігає задиханий зі страху до нас; просить ласки для ворогів. А коли не для всіх, то хоть для пару ворожих монахинь, що чисті як слеза і до політики ніколи не мішаються...

— За те він дуже хвалить „хоробрість Гуцуликів“, як каже:

— Так зручно і звинно бігають крізь вулицю на міст і так стоїчно не бояться куль...

3.

Раненько на третю днину перекрадається наш розвідчик на ворожий бік через нашу річку Св. по лівому боці. Вечером вертає назад до курінної команди, по дорозі вступає до нас і віщує:

— Ворог збирає значні сили. Підводить нове військо залізницею, групує пандирники, стягає артилерію. Відай завтра зачне наступ.

А завтра — щойно днів, як ворог починає гарматний бій. Вперед легкими — на позиції біля моста і на горбі, опісля тяжкими на городок, вкінці тяжкими — на двір. Але так доля дає: ні раз не влучає в наш покій...

Знаємо, що це все значить... ворог починає наступати.

Справник прибігає до сотенного, що стоїть біля двора і жде спокійно дальших подій: резерва вже заалармована, чета на мості готова до бою, на горбі так само... Муніції тільки не стає... Курінь не має її також.. Армія не має її також...

Справник показує рукою на лівий бік, в сторону ріки і залізничної станції і каже:

— Ворог переходить тут ріку і ховається в шуварі по цім боці...

Неймовірне прямо. На таке ризикується тільки тоді, коли хочеться полонити взьо, що в городку. Стріляти звідтам — не можна, бо стріли падалиби нашим у карк, але й ворогові в лице... А скриті вони знаменито там у шуварі... Не видно ні одного...

Нараз чути скорострільне тарахкотіння на знищеному мості. Значить: ворожий наступ.

Резерви нема пощо туди висилати. Ворог прецінь нам з лівого боку з заду. Впрочім муніції в нас нема. Впрочім це не наша позиція, це тільки надпрограмна прогулька...

І навіть добре, що бракує муніції... Десятник біжить вже зі сторострілом з моста до нас, до двора. Показує надпечену руку: так сік ворогів... Аж не стало муніції...

Ще один момент — і ці, що з заду і з лівого боку сейчас нападуть на нас і зловлять всіх, що в городку...

Але надбігають й останні бойовики з городка. Розвивається довга розстрільна. Сотенний показує напрям: не дорогою, тільки на право горбом. А ворог вже тут... Стрілянина зі всіх боків...

В тім разі противна ситуація: ворог в долині, ми на горбі...

Криваво й дорого платить нам ворог за городок Ж. Наш відворот відбувається у найкращому порядку. До наших...

НА-ПІВ ПАРТИЗАНТКА.

1.

1919. Серпень. Горяча днина.

Третій курінь „обходить ворога“ полями — горбами — збіжем... Ворог не має одноцільного фронту. Держиться головню залізничного шляху й сіл близько нього.

Курінь сунеться скоро, з запертим духом... Ризико таке саме, як на льотерії: або виграється — або програється... Середини немає... Або життя — або смерть...

Ворог сторожить собі фронту; на боках чувється безпечним. Продертися йому на бік легко. Перший момент рішає. Як у першій моменті стратить голову — поразення його певне. Але горе, як зачне думати...

Курінь доходить до цілі. Під горб, з якого треба зачинати отвертий наступ. З горба спадає терен у долину, аж до села й до другого, що перед ним і в якому також ще ворог.

Старшини висуваються незамітно на горб. Обсервують. Підтягається батарея. Тихо розвивається розстрільна. Формується резерва. Один знак — і бій починається...

Гуде гармата. Тарахкотить скоростріл; тремтить тіло, й ноги несуть його вітром наперед... Стрімголов...

Ворог стрепенувся, настрашився, подався втікати.. Початок добрий. Треба тільки задержати керму в своїх руках до кінця...

Паніка обнімає чимраз більше вороже військо. Як на долоні видно, як завертає ворожа кіннота, ворожий обоз... Курява до самого неба... Затьміння сонця...

Якась ворожа частина надумалася опиратися... Олов'яні дрібні кульочки прошибають воздух як брешучі мухи...

Боввики схиляються, падають на землю, знов біжать. А дехто паде на віки... А дехто завертає кривавий...

За десять хвилин оба села „вичищені від ворога“; ворог ховається в ліс...

2.

На овиді видніє нове село. Його треба також скоро обсадити. Друга сотня дістає приказ.. І один екоростріл...

Його нема ще. Ще не добіг. Долучить опісля. Сам. Нема що ждати його... Чим скорше заняття, тим легше зайняти. Як у кузні з горячим залізом...

Чвірями йде сотня. На переді четар-четовий, вчитель бородатий. А на коні поручник-сотенний. Їде наперед, їде на бік. Стає. Щось далеко на овиді, на ліво... Біля яру. Суне сюди...

— Станути. Стрілець Лесюк і стрілець Цибик! Ідете на ліво, ось — сюди, над яр. Провірити, хто там! Це, здається, наш курінь, трета сотня... Як ворог — стріляти... Ми ждемо...

Стежа пішла. Чимраз меншими стрілець Лесюк і стрілець Цибик. З яру вибігає двоє їздців і гонить до стежі...

Близше, близше, ще близше... Станули. Зійшлися. Щось говорять...

Розходяться.

Розійшлися. Лесюк і Цибик біжать назад. Не стріляли, значить не ворог. Одже сотня...

— Хто?

— Задиханий Лесюк:

— Не знати!...

— Як? Не знати, чи наші? Як були вбрані?

— Так само, як ми...

— Як говорили?

— З какой часті?

— Ви що сказали?

— З другої. А ви з якої?

— Що відповіли?

— Нічого. Обернули і гальопом назад...

А ми сюди...

— Бояться нас, як це ворог; але ворог не пустив би стежі так гладко... Це певно наші...

— Руш!

Й зноз йде чвірками сотня. А на переді четар-четовий, вчитель, бородатий...

3.

Йдуть, а на лівому боці під небом ті самі їздці... Як примари страшні... Йдуть так само в цей бік, куди йде й сотня... А тут ще й долина, став на право. Безвихідне положення... Село — ціль — вже ось-ось... Коби нікого в ньому...

Серце тріпочеться чимраз живійше. Стукає і стукає чимраз голоснійше. Руки стискають кріс.

Одна хвиля — і вмерти або жити... Знов
льотерія... Або... або... Нема середини. Особисте
щастя... Спільне особисте щастя.

А ці їздки з лівого боку вже віхали всім
у душу...

А тут і село...

Худоба пасеться на толоці біля ставу. Нема
часу й нема пощо питати пастуха про ворога.
Зараз треба діла...

Поручник-сотенний візжає конем в сіль-
ську вулицю. Така вузьенька. Паркани по боках,
сади...

Біжить далше, аж на місток на річці біля
млина.

А люда много біля млина! Збігаються до
нього... Тішаться...

— Їх нема вже? Чи може й не були?

— Є! Ось один, у дворі більше...

Лице поручника-сотенного блідне. Око ба-
чить ворога на коні поза мостом. Стоїть і ди-
виться. Не помічає ще...

Поручник-сотенний завертає до сотні. Чвір-
ками доходить сотня до млина.

— Вправо чолом. В гору! Стріль!...

Грюкнуло. Народ переляканий, кричить, роз-
бігається... Ворожий їздець поза мостом зникає
також.

— Стежа одна — на край села, відки ми
щойно прийшли. Другі зі мною в село...

Не треба...

Біжать люди.

— Повтікали! Повтікали! Всі повтікали!
Було їх трийцять. На конях. Повтікали!

— Стежа: перестежити село...

...Та-та та-та-та-та-та-та-та-та...

І замовк. Тихо.

За момент надтягає курінний скоростріл і його командант, бунтужний Пиленко. Той сам, що його не хотіла була сотня ждати ще в тім селі...

Несе якісь шаблюки, наган.

— ? ?

— Я йшов за вами. Я бачив вас цілий час, як ви йшли. Опісля ви зайшли в село, я приспішив ходу...

Може треба мене там буде, думаю...

А тут нараз з яру двох кіннотчиків...

З шаблюками...

Прямі на мене...

Ми до скоростріла й січемо. Один убитий. Другий ранений. Злетів з коня. Обоє лишили на полі...

4.

А стежа голосить :

— Ворога нема. Село обсажене...

ПОРАЖЕННЯ.

1.

На фронті відбуваються перегрупування. Курінь у поході на нові позиції. Осінь. Щось наче дощ чи груба роса. Далеко не видно... Мимоволі згадується тепла хата, княжка, піч...

Приходимо до села К. Якраз ведуть на во-
зах ранених з поля бою.

— Де бій? — питаємо.

— В третьому селі, відповідають.

Розміщаємося по хатах. Тільки курінний зі сотенними й четовими на конях їдуть перед село, в сторону ворога; оглядають терен і евен-туальні нові становища. Всього пригтовляється як найточніше. Розділяється ролі, як у театрі на виставу. Призначається відси — доси цій сотні, відти — доти — тій; відси — доси цій четі, відти — доти тій... Всього готове...

— Коли обсадити?

— Вечером найскорше. Коли щойно з тре-тього села тягнуть ранених, то вечером ще часу доволі. Ворога можемо надіятися щойно завтра найскорше, — каже курінний.

Старшини на конях завертають на кватири.

Вже полудне — цілий ранок машерували...

Всі змучені, всі голодні...

2.

Вечерів.

Якраз приносять їсти з кухні. Звичайний вояцький обід у менажці: зупа, кавалок мяса, бараболя до мяса та пайка чорного хліба.

Мій Василь старається про мене; ще з перших днів війни він біля мене. Мені дуже добре з моїм Василем. Він заступає мені жінку: білля випере, квартиру найде, їсти дасть... А сам так любить мене, — відай так само, як я люблю його... І Василеві добре зі мною: не тягну його в бій, тільки лишаю при обозі: „з річами...“ Хоть Василь сам не раз пхається..

Сьогодні ми всі разом: фронтовики, обоз, я і мій Василь. Василь веде мене на квартиру — до якогось півінтелігента; приносить мені мій обід. Забираюся їсти... Беру ложку в руки — а тут: та-та-та-та — скоростріл — в середині села... Кидаю ложку, кидаю обід, вибігаю на вулицю... знов: та-та-та-та-та...

Нема сумніву: ворог у селі...

— Збірка! кричу на всьо горло.

Хлопці збираються в ту мить.

— Коня!

Дають мені мого коня.

Село велике. Положене якомсь на горбах. Моя квартира й квартири моїх людей на самім краю найвище. Церква в середині села, низенько, в долині. Вихід зі села з противного від мене боку, також на якимсь горбку...

Ворог з лівого боку в середині ліса. Цілком звичайно: кавалерія не знає таких перепоп, як піхота, а спеціально для неї простір і час не ті самі, що для піхоти...

Приказую:

— Перша чета з хорунжим Д. дорогою на ліво; вислати стежу наперед, опісля розвинутися

в розстрільну і не пускати ворога в село; евен-туально коли ворог у селі, вигнати його...

— Решта за мною руш...

Ідемо низше, в напрямі церкви. Друга до-рога на ліво. Приказую знов:

— Друга чета з четарем Ч. дорогою на-ліво; вислати стежу наперед, опісля розвинути-ся в розстрільну і не пускати ворога в село; евен-туально коли ворог в селі, вигнати його...

З третьою четю і зі скорострілом йду ще-низше, до церкви. А бій вже кипить...

Навіть видно ворожих кіннотчиків, з фля-гами на списах і з ручними скорострілами. Стрі-ляють...

Біля церкви збігаються дві прочі сотні. Ку-рінний дає приказ для оборони села, евенуально-для протинаступу. Кухні виїжджають поза село, горбиком. Василь з кухнями...

Кипить цілком правильна битва. Ранені і вбиті. Зойки та крики. Гук і тарахкання... До-ночі держимося в селі.

Ворог збирає чимраз більші сили й ще раз-атакує. Без огляду на страти. Відбиваємо й цю атаку...

Але довше боротися в селі нам не сила. Виходимо зі села тихо — гусаком, по під цвин-тар, наче мертві тіні... На перший горбок поза село. Добігають і останні до нас; добігають і ці, що були вже в ворожому полоні. Оповідують, що ворог обдирає і вбиває без милосердя поло-нених...

3.

Розтягаємося в розстрільну; копаємо насипи, яку-таку хоть охорону для горячих голов...

Шлемо вістових по резерви...

Тихо... Темно... Ніч.

Куди тягнеться фронт? — ніхто з нас не знає, фронт має тут щойно творитися.

Де ворог? В котрих селах? В котрім боці? — ніхто з нас не знає...

Висилаємо стежі вперед, під село. На всякий случай...

Нараз чути тупіт кінських копит і тиху, темну ніч продирає якась дика команда.

Атака... Нова атака...

Знов стріляють... Всі стріляють... Навколо стріляють... Кров, трупи, ранені... Ми побиті... Живі розбігаються... Куди?... На всі вітри...

4.

Я маю час скочити на коня й обняти його шию. Біля мене такі самі, як я: мої два приятелі. Так само верхом...

А за нами дикі кіннотчики з ручним скорострілом. Гонять (як стріли) і стріляють... Але не влучають...

Держуся ногами й руками мого коня. Забуваю дійсність... Вони все ще за нами...

Якась хата... Якесь село... Хтось кричить до нас на потемки: „Стій, хто ти?“...

Ворог..

Гальопом через село, через поле, через ріку, знов на поле...

І — днів.

Злазимо з коней, орієнтуємося в терені. Три верстви до наших.

Коні тягнемо за собою...

Волочимося.

Ледви доходимо...

КОМЕДІЯ.

1.

Нам уже досить забави... Зачинаємо серіозне...

Права група бє ворога на голову й переслідує його... Ідемо також на нього... Пробуємо також щастя...

Виходимо зі села Кн. Через вузенський місток на ставах. Одинокa дорога...

стежа наперед... За сто кроків передна сторожа... За триста головна сила... На право й на ліво флянкові охорони...

Ідемо верству, другу, трету й четверту. Ворога не стрічаємо... Всю силу концентрує на право...

На овиді видніє городок Ц. Якись комини. Цукроварня.

Шістьох їздців біжить відтам гальопом — від нас на право... До своїх... Наша стежа „кропить“ скорострілом... Втікають...

Заходимо в городок Ц.

2.

Це — просторе село. В центрі тільки кілька єврейських хатин, церква, лікар і аптика...

Затягаємо батарею на „ринок“ і стріляємо— на право...

Жителі городка хрестяться... Дехто ховається за хату...

Вістовий приносить звідомлення, що права група не в силі сама побідити ворога. Він сильний там... Треба нашої помочі...

Переходимо на право. За третій горб, у лісок...

Шукаємо навколо получения з правою групою...

Полудне... Ждемо... Сонце пече...

Заходимо в колибу лісного сторожа... Купуємо собі барана... Сторожиха коле його; печемо й їмо...

Лучба не вертає. Непокоїмося. Бачимо тільки ворожу стійку перед нами на далекому горизонті...

Козак на коні... Їздить то сюди, то туди... То сам, то з другим...

Ідемо ще раз лучбу до правої групи. Як учас не верне, зачнемо самі наступ, на власну руку...

3.

Лежимо даліше лицами в небо, в холоді ліса...

Нараз: курява на шляху, яким ми прийшли до городка Ц. Чимраз густійша, чимраз біліша... Вперед в городку, опісля на шляху, опісля ще ближше, вкінці перед селом, з якого ми рано сьогодні були вийшли.

Дивимося. Очима. Льорнетами. Люпами. Далековидами. Наша ліва група в відвороті. Ворожа кіннота за нею в погоні...

Много... В нашій уяві ще більше... На за-
дах нам... В селі Кн... На мостіку на ставах...
Ми — в полоні... Або перебиватися...

Перебиватися!

Сонце заходить. Золотить землю і небо.
Птаха гніздиться на ніч. А ми готовимось в по-
хід... Бойовий похід в село Кн.. Бойовий похід
в село, з якого рано ми виступали...

Ідемо... Темніє... А з тінями ночі являються
тіні нашої фантазії...

Неприємно... Вразіння: дорога на смерть..

В кущах щось горить... Багаття... Ворог
певно... Обоз певно... Або козаки... Кинуться
сейчас.. Обідруть, убють...

Переходимо мимо... Корова пасеться.. Віля
багаття дівчина...

Зближаємося до мостика на ставах.

Найтрудніше перейти мостик.. Але можна
не надіється.. Скоро.. Скоро...

Стежа на мостіку.. Йде далше... В село
Кн...

Тихо... Нічого... Якийсь чоловік... Не ворог?..

— Де ворог?

— Переїхав..

На серці лекшає... Збираємося... Тут уже
получення на право... Співаємо...

ПОВСТАНЦІ.

Червоні б'ють Денікінців. Напирають з півночі — Денікінці відступають на схід. Відки прийшли...

Наша Армія терпить ще над собою Денікінське Командування. Ми ще за слабі, пів нашої Армії конає по шпиталях, тисячі наших мре на тиф...

Але навіть серед таких обставин ми не могли ні раз Денікінцям на фронті. Протівно: де тільки могли ми — помагаємо народним повстанцям, які то тут, то там підносять проти білих старорежимників свої прапори...

Народ любить нас за це...

1.

В городі Ж. оставили ми наших хорих: ми дістали приказ пересуватися також на схід.

Наше місце займає тепер інший полк нашої Армії.

Ми стоїмо трийцять верств дальше на схід від города Ж.

Моя полкова команда приказує мені поїхати до повстанців і розвідати їх становище зглядом транспорту наших хорих і взягалі зглядом нашої Армії..

Сідаю на бричку й їду.

2.

Ідемо чотири години.

Досить зимно. Сніг криє цілу природу, білить навіть вічно чорні ліси...

Ідемо вперед утертим шляхом, який незабаром переміняється в незамітну доріжку, подекуди цілком присипану снігом...

Якийсь час ідемо ще добре. Опісля блудимо... Сунемося попід білою горою, понад якийсь замерзлий потік...

Що й-но після півгодинної такої їзди зустрічаємо на наше щастя і превелику радість якогось селянина, який їде собі возом-парокінкою, а з задку має причіплених ще два коні...

Ближше підїжджає. Бачимо на його возі закутану всю в шубах його жінку та його дитину.

— Куди до города Ж.?

— Прямо, звучить відповідь.

Не дивуємося, бо таку відповідь дає тут усе кождий.

— Сюди?

І показуємо рукою напрям.

— Туди!

Селянин махає батогом на право та мчить біля нас.

Ідемо даліше навмання...

Що й-но після двогодинної подорожі сніжними, білими, ледоватими краями доїзджемо до залізничного тору, що веде до города Ж. Знаємо це напевно, бо іншого залізничного шляху тут нема. Ми тільки трохи непевні, в котрий бік нам їхати до города.

Але наш „нюх“ добре вироблений на багаторітній війні й цей раз нас не заводить...

Ідемо попри залізничний тор, маленькою доріжкою, ледви втертою, кущами, якимсь лісом,

опісля толокою. Вкінці знову візджаємо в кущі і здається, що їм не буде краю...

Ідемо й одноманітність краєвиду починає нас уже нудити.

Аж нараз напроти нас бачимо: якісь їздці...

Вперед двох-трох. Опісля шістьох-вісьмох, дванайцять...

Верхом, кремезні, порядно вбрані, всі в однакових чоботах, в однакових плащах, в однакових чорних високих козацьких шапках, з „вінтовками“ крізь плечі...

Недалеко перед нами вони припиняють коні і кричать:

— Стій! Хто їде?

Стаємо також. Стаю на бричку й гукаю:

— Українці...

— Слава Українцям! гукає знов голос із поміж їздців.

В цей мент вони біля нас.

Якийсь молодий, вродливий, інтелігентний козак простягає до нас свою руку і каже:

— Витаю Вас у Вільній Україні!

Нас обхоплює якесь дивне почуття. І несподівання, і захват, і хочеться плакати. Все нараз, одночасно.

— Вчора заняли ми город Ж. Ваші помогли нам. Позичили нам гармат і своїх хлопців-гармашів... Як вжарили нечаяно по царських посіпаках, як кинемося в атаку — вони на втікача... Ми за ними... Город очистили... Зловили декількох, що не встигли були втечи... Розстріляли на місці...

— А тут нігде нема їх, аж на станції Л...

— Спасибіг, ідемо. —

І поїхали.

А ми вже в царстві повстанців.

3.

На домах города Ж. синьо-жовті прапори...
Скоростріли на балконах... Вбитий кінь лежить
на вулиці ще не спрятаний... Декуди сліди ку-
льочок на брамах, декуди вибите вікно...

Цікава атмосфера... Склепи всі позамикані.
Ні одного Жида на тротуарі.. Тільки Українці
самі: з нашої Армії і повстанці... Всюди тільки
українська мова. Якось так дивно. Другий світ;
загублений світ, вчорашній: без Денікінців...

Вчора заняли повстанці город. Денікінці
втікли. З нашими повстанці чоломкалися... Много
наших вступило в їх ряди.

На станції якраз збірка якогось повстан-
ського відділу. Перед ним високий, сильний пол-
ковник Стецюк. У ще вишій сірій шапці.

Бунчужний кричить:

— Позір!

Відділ став тихо, хоч мак сій.

— Гаразд! Хлопці-молодці! каже полковник
Стецюк.

Гаразд! Пане Полковнику!

— Дякуємо Вам за Ваше діло! Україна по-
требує його! Україні більше таких треба.. Буде
до них також час і нагода..

Слава Головному Отаманові Петлюрі!

Слава Отаманові Шепелеві!

Слава многострадальним Галичанам!...

— Слава, Слава, Слава...

— Двійками в лівовбик — командує наш бун-
чужний.

— За мною руш...

4.

Підходжу до полковника Стецюка. Питаю
про становище повстанців до нашої Армії, про
транспорти наших хорих на схід...

— Розуміється, тут нема ніякого питання; тут не сміє бути двох думок: ми ж прецінь всі Українці...

Заявляє категорично полковник Стецюк...

А на вулицях прикази на мурах. Тільки по українськи. Острі карі на грабіжників і інших проступників. Назначається український командант города.

А там тягнуть три вози скіри; здобуток на Девікінцях: першу фіру пхають жителі города, другу — наші Галичане, третю — повстанці. Всю добичу ділять тут повстанці на жителів, Галичан і на себе. Повна згода, вдоволення і порядок...

Вечером їдемо назад до полку...

А завтра в бою в городі Ж. вбивають полковника Стецюка — наступаючі Червоні...

СОЮЗНИКИ.

Наші союзники—Денікінці беруть у скіру... Вони гадають, що ми покладемо свої голови за них... Відступають... Чимраз скорше... І нам приказують відступати...

Зима. Сніги. Мороз. Дорогу задуло...

Остаємо на місці! Перший корпус, відтак другий, вкінці й наш — третій... Союзникам одна рада: на територію подібних їм... Поки-що переговори в цій справі...

Аж більшевики — тут... Нема часу переговорювати. Треба їм іти... Час уже... Силою... Не пускають?... Гранатами, мінами, скорострілами бють з того боку... А з цього боку — ворог уже тут...

1.

В наше село візджають фіри з евакуованими. Люди самі втікають. Граблять — старі союзники..

Наша застава переглядає фіри. На останній їде хтось зі заду. Підозрілий. В військовій шинелі. Натягнув каптур на очі... Певний, що не бачать його... А за фірою кінь зі сідлом..

— Хто ти?

— Не бійтеся, не бійтеся... Я полковник... Я Денікінець... Ваш старий союзник...

Старець.

Арештують. Приводять до команди.

— Переодягніться: червоні сьогодні вже тут... Сховайтесь десь...

Старця пускають на волю...

2.

В другому селі стоїть наш другий курінь. Сотник С. їде до нього на лучбу з команди.

Минає заставу. Минає перший горб... По-
лем...

— Стій!

Трох козаків-Денікінців біля саний сотника..

— Куди їдеш?

— В село Р. До другого куріня..

— Ти стріляв до нас..

Забирають сотника зі собою.. До штабу..
До головного ад'ютанта...

— Повісити..

Сотник просить помилювання.

— До генерала!

Генерал розсліджує справу й — увільняє
сотника... Дає пропуск на дорогу... Козакові каже
провести...

4.

Полудне. Дванайцять. Сніг перестає падати.
Заплакане сонце визирає нерішучо. Наша бри-
гада обсаджує край села в напрямі села Б. Тут
має бути бій... Відси прийде наш новий союз-
ник.. Чекаємо. Довго нема нікого. За годину
показується на овиді купка людей... Опісля дру-
га... Трета... Ціла розстрільна... Густа розстріль-
на... Іздці... Сунуть у сторону бригади... Стають
на горбі перед бригадою... Отвирають вогонь..
З гармат... Влучають в дахи нашого села..

Мовчимо... Ні слова... Ні стрілу... Ще раз
стріляють з гармат... Знов у дахи... Знов мовчи-
мо... Нас мало..

— Котрий союзник? Старий чи новий?

— Не опремося ні першому, ні другому..

— Білу хоругов і парляментарів...

Витягаємо білу хоругов. Ідуть парлямен-
тарі...

Ворог стріляє ще раз. Знов з гармат... Знов
у дахи... Певно ще артилерія не повідомлена...

Не хочемо припустити, що це старий союзник карає... Боїмося цієї думки...

На білому полі сходяться делегати... З обох боків... Віддати зброю?... Вирізати?... Старшин видати?... Ні, ні і ні..

Розстрільна збирається! Наші з хоругвою вертають...

— ???

— Червоні!

— Чому стріляють? Знають, що ми в селі?...

— Або бояться, або — помилка...

В наше село входить новосоюзнацьке військо...

А старець попереджений... І не ховається..

Паде в руки більшовиків... Розстрілюють його за хатю...

ЗМІСТ.

	Сторона
Наступ	3
Побіда	7
Змагання	9
Над срібною рікою	12
Прогулька	16
На-пів партизантка	20
Пораження	25
Комедія	29
Повстанці	32
Союзники	37